

MARÓT KÁROLY: LÍRÁNK EGY FEJEZETÉHEZ (PROLEGOMENA KAI PARALIPOMENA)

Az Ady nevével összefűzött líra ma már két okból is érett az elfogulatlan tárgyalásra. Az első, hogy korszaka nagy-egészében lezárult, mert vezetői elnémitásával a háború látszólagos esetlegessége régen előkészített érési folyamatot váltott ki: eggyéöntő epikussága viharként hordta el a talajt, melyre az önös béke magábavonuló lírája épült. A másik ok, hogy a harcos kritika, mely ez irányt kíséerte, máig valahogy már legyűrte az új megértésének elemi és leg-sürgetőbb nehézségeit¹). Sok oly értetlen jelszón, képzelgésen vagyunk ma túl, mely csak egyes kritikusok készületlenségéből támadt, nem a művészetből. Így tudjuk, hogy a dekadencia nem pathologikus-, erkölcstelen játék, hanem történelmi szükségyszerűséggel fejlődött lélekállapot; hogy az érzékiség a költői értéket egyáltalán nem érinti,, csupán oly esetleges vonás, melynek jogosultsága a jóhiszeműségen és a kifejezés tökéletességén múlik; túl vagyunk a költő és hazafi viszonyának viszhangos kérdésén: értjük és megbocsátjuk a „fajából kinőtt magyar” „szidva szeretését és marván imadását”, s a gőgös nemzetköziségig felfújt hazafiatlansági vádat, melyet már annyiszor elcsépeltünk, megfordult történelmünk eseményei is elerőtlenítették; ma már nem művészet ellenes vétség a régiék „szervezett” leki-csnylése, ha lelki rugóiba nem is szokás belátni, és általában nem áll oly élesen szemben a régi meg az új irodalom valódi értékének kérdése sem: már el tudjuk képzelni Arany és Petőfi mellett a *más-féle* költőt aki bár látszólag nagyon különbözik tőlük, új értékeket hoz, de mitsem von le a régiék becséből, a költőt, kit már Arany igazol, mondván: „Péter semmire se megy a Pál eredetiségével. Egy-szóval, ha még messze is a történelmi tárgyilagosság, kezdjük a mozgalmat a fejlődés továbbvivő és kényszerű lépésének érezni.

Igy azt hiszem, már mellőzhetjük a félreértések összefűzését és kioperálását, a helytelenül feltett kérdések expungálását és elutasítá-sát és tehetjük a hangsúlyt újabb, sorra váró kérdésekre, melyek az irány népszerűtlensége körül kristályosodnak és fontos pozitívu-mok kimondására adnak alkalmat. Ily problémát kettőt látok sür-getőnek: 1. hogy az író és olvasó első idegenkedése ezúttal csak-

¹ Ahol megvett pontokat érintünk, elsöben az Ignotus-féle *Kísérletek* eredményeire támaszkodunk. A *H. Sz.*-ban (1912. II. 624—644. 1.) *Az új magyar irodalom* címen megjelent dolgozat szintén az ő elveit és eszméit propagálja. A dekadencia kérdését általában Babits Swinburne tanulmánya is tárgyalja. (*Nyugat*, 1909.)

ugyan hosszabb és erősebb a szokottnál (a nagyközönség vádjá), 2. hogy az egész mozgalom erősen magán viseli az idegen példák utánzásának látszatát (az irodalmilag műveltebbek vádjá). Komolyak-e ez újabb vádak vagy csak látszólagosak, honnan erednek és mi a jelentőségük, — mindekre nem szabad többé érzelmekről fölözött állításokkal vagy tagadásokkal válaszolhatni.

I.

Az exkluzivitás kérdésében csak oly genetikus megismerés dönthet, mely a művész, az alkotás és „a kor természetrajzában” alapján áll. Napjaink költészete, korunk hangulata és költőink hajlama kétségtelen egyetértésben lírai, tehát a tisztázandó kérdések így specializálhatók: mit jelent valójában 1. a tipikus líra, 2. a lírai korszak 3. a katexochenlírikus fogalma?

1. (*A tipikus líraiság.*) *Wer nicht eine Million Leser erwartet, sollte keine Zeile schreiben* — mondta egyszer Goethe. A költő történelmi kialakulásában csak az jelentős valaki, aki a gyászolók vagy örvendők tömegéből kipattanva, oly érzelmeket formál szavakba, melyeket a gyülekezet egyhangú felkiáltással magáénak ismer el¹; a költészet általán széles rétegeidhez, lehetőleg az általánosságához szól. De az egyes kialakult műfajok és a társadalmi rétegek nagysága közt mégis van valami viszonylagosság. Az eposzt századokon át kollektív alkotásnak képzelték („népeposzok”)² és az igazi dráma mindig a „nép” nyelvén beszélt, viszont a líráiban elengedhetetlen a belülről-szólás és az egyéni szűkkörűség (*to the happy few*). Eyre, Barlow Man és még számos kutató figyelmeztet, hogy ausztráliai törzsek, mint a mincopiek gyakran nem értik saját népük lírai költeményeit, mivel azok mindenféle „szabadsággal” a nép számára idegen külön költői nyelven szólnak. Persze a lírikus sem emelheti ki magából Münchhausen-copffal az egyént és már Goethe bolondnak tartja a művészeket, kiknek dicsekvése mindent saját zsenijöknek vél köszönni „*als ob sich die Welt ihnen nicht bei jedem Schritte aufdränge und aus ihnen, trotz ihrer eigenen Dummheit, etwas machte*”: Rokonságot minden művészet tart a közzel és a költészet mindig szociális, „soha sem tisztán individuális jelenség.

Ennek a rokonságnak viszonylagos foka függ a téma műfaj szerint különböző voltáról is. Az eseményes költsében (eposz dráma) a tárgynak különálló fontossága van és elképzelhetetlen, hogy két költő azonos elemekből azonos tárgyat dolgozzon fel. (Különféleségével csak igazolja ezt a sok „Iphigenia”). Viszont

¹ *Alle literarische Kunstform ist ohnmächtig und wertlos, wenn in ihr nicht beides lebt: die vorbereitende seelische Spannung und geistige Erregung vieler und die abschliessende Ausdrucksfähigkeit erwählter einzelner.* V. ö. általában is R. M. Meyer: *Die Weltliteratur im zwanzigsten Jahrhundert.* 1913. 104. k. 1. stb.

² V. ö. Arany megjegyzéseit: *Zrínyi és Tasso*, II. rész.

a tiszta lírában (érzelmi költés) tulajdonkép nincs szükség külön, idegen anyagú tárgyra: a lírikus intuíció tárgya is nevezetesen csak az *intuitív lírizmus*¹). A lírában ürügy a tárgy mely számtalanszor kifejezve is mindig új maradhat és jogosultságát a költeményt életető lélekhangulat újsága adja. (A tömegérzelmeket épen az teszi, hogy már kifejeztettek). Ebből azonban logikusan következik, hogy a lírikus kifejezendője, vagyis belsősege, amennyire emberi határaink közt lehető, mindig csak valami egyéni, új lehet és hogy ezen egyéni új elengedhetetlen kelléke a líraiságnak. Ép ezért a lírikusok vagy általános, de még elhanyagolt lelki attitudeöt, vagy egy kisebb emberosztály zártkörűbb lelkiségét emelik költőivé. (A „népdal” újsága természetesen a szerző fokához viszonyítandó). Nagy lírikusok mindig új érzelmosztályok képviselői, új hangok találói voltak és a kinyilvánítás lángjával maguk világítottak a maguk népére, mely addig csak homályosan sejtette lelkében a költőkével azonos megindulást. Byron egy Byronig lappangó érzelm árnyalat, Petőfi egy mellőzött néposztály hangjait és témáit tudatosította. Így részben a költő teremti az osztályt, részben az osztály költőjét, azonban a többi műfaj esetétől eltérően, a fellépő lírikus meg az általános viszonya szükségkép fordított. A „nemzedékek ellentéte” a görög ó-kortól máig mindig a lírában ütközött ki legjellegzetesebben és viszont: minél távolabb áll valaki az uralkodó (általános) ideakörtől, minél elhanyagoltabb léleklehetőségeket és perspektívákat hoz, — annál líraibb. A líra főfeltétele tehát egy új psyche (érzelem), mely egyben tárgyul és tárgyalási módul szolgál. Ez a maga gazdagságai felfedezésével az általános lélek ismeretlen területeit, vagyis új tényezőkre reagáló új reflexeit, tudatosítja², mert más és más képiyen mutatja be önmagának a más és más hatásoknak kitett embert, miközben az esztétikai gyönyör legjelentősebb részét a maga felfedeztetésének őszinte örömeiben szerzi meg számára. Innen az excentrikus lírák mindenkor különös becsülete (Rabindranath Tagore!) Az olvasónak ez a lírai újságigény mindenestre *ideiglenes nehézségeket* jelent, de viszont nyilvánulásával épen arra törekszik hogy mindennapivá szerettesék. Az értékes, tipikus líra különösen pregnáns *kezdet*, nagyot iniciáló, zökkenéses erőfeszítés, szinte az *über die Kräfte* tünetével; élő folyamatot indít, mely a nagy szellemtől ébresztett hatásában lesz egyetemessé: az elért általánosulás a hang emlíberi igazságának fokmérője. Ez a közlőhely-kopás folyamata. Így a líránál észlelhető tartalmi idegensze-

¹ Ez — visszajáról — a Croce-tana: az intuitív kifejezés, melyben minden művészi téma szükségkép él, katexochén lírai. L. különösen a *Problemi* (1910) élén álló kongresszusi értekezését, melyet *A tiszta intuíció és a művészet lírai jelleme* címen Kiss Ernő magyarra is lefordított (1912.)

² *Alle echte Kunst . . . ist nur Armierung unseres Geistes, ein Fernrohr unserer inneren Sinne, durch welche wir neue Sterne am Firmament unseres Gemüts entdecken wollen* — írja Tieck 1804-ben Ph. O. Rungenak, a szimbolikus festőnek.

rűség eleve semmikép sem mondhat ellen a produktum értékeségének.

Az érzelem és az új kifejezésének, szóval a lírának, érintett nehézségei kétfélék. Az első, (hogy az érzelmek nyilvánulásának legősibb, szinte direkt reflexes módja a *ritmus*, melynek legközvetlenebb és így legalkalmasabb kifejezői a tánc és zene, nem pedig a szó, mely mint legtökéletlenebb kifejezési lehetőség kénytelen az érzelem alapvető jelenségeit értelmi nyelvre fordítani¹ és legfeljebb ügyeskedéssel könnyítheti meg az érzelmire való visszafordítást. Ép azért a szónak, mely érzelmek kifejezésére alkalmatlanabb anyag², oly tulajdonok szerzésére kell törekednie, melyek e célra alkalmasabbá javítják. A lírai vers, mint forma, egy az anyagán túl célzó törekvés, tipikus esetben erős, belső ellenmondás. Minthogy pedig a ritmust az erre legkevésbé alkalmas eszközzel igyekszik visszaadni, *a lírai vers szépségét és értékét épen az ezen birkózást dokumentáló hatalmas izom játék fogja tenni.* Ahogy Théophile Gautier írja egyik költeményében: l'oeuvre sort plus belle D'une forme au travail Rebelle. Nincs elementáris lírai erő ez anyagszerűségi ellenmondás és a feladat nagyságának éreztetése nélkül. A ritmizációs népek lírájában az érthetőség úgy alá van rendelve a ritmusnak, hogy a szerző nem ritkán kénytelen egy-egy dala tartalmáról előzőleg, *közönséges beszédben* felvilágosítani dalmokait és közönségét³. Ép így a zene praevaenciája teszi, hogy a kezdetleges gyermekversek értelmetlensége se tűnik fel szerzőiknek. Már Schiller és Arany is vallják, hogy a líra első sorban ritmusban nyilvánul és csak azután szavakban. Novalis mondása: Rhythmiseher Sinn ist Genie, — szintén erre utal. A nyelvnek ez az érzésritmushoz viszonyított tökéletlensége nemcsak a vadász népek és gyermekköltők elsődleges esetében idéződik fel, de mindig, ha akad átritimizálandó új érzelmkör, mely a nyelv viszonylagos tökéletlenségét, tehát — bizonyos fokban — megint az ősi aránytalanságot kényszerűen magával hozza. Ha áll, hogy az érzés nyilvánulási formája nem különvalóság, csak konkrét oldala az érzésnek, — az újnak formája nem lehet a régi. Ellentétben a retorika tételével minden becsületes művészetben a *res dat esse formae* érvényes, tehát tulajdonképen minden más érzésnek más forma járna. Erről a különféle költői

¹ V. ö. Boutroux, *Tudomány és Vallás* 1914, 192. 1. — A három ritmus-kifejező eszközt már a görögök (Aristoxenos stb.) is így ismerik: *εστὶ δὲ τὰ συνμιζόμενα τρία λέξις, μέλος, χίνησις οωματική.* Language is only one of them and it is the stubbornest of all. (I. W. White). Eredetileg a testmozdulatból, melynek természetes sajátja, kerül a zenébe és nyelvbe. V. ö. K. Bücher, *Arbeit und Rhythmus.* 1909, 42. 1.

² Valami teljesen szabad ritmus természetszerűleg lüktet az emberi beszédben, sőt már a kakas, kakuk szavában is; 1. Billroth; *Wer ist musikalisch?* *Deutsche Rundschau* 1894/5: I, 114.

³ Man után a dologhoz 1. Grosse *Anfänge der Kunst IX.* fej. kül. 237. k. 1.: a ritmusra alkalmatlan nyelv mint a külön költői nyelv oka.

formákban rejlő titokzatos hatásról írja Goethe: Wenn man den Inhalt meiner „Römischen Elegien“ in den Ton und die Versart von Byron's „Don Juan“ übertragen wollte, so müsste sich, das Gesagte ganz verrucht ausnehmen². Dráma és eposz, a maga korlátolt líraiságával, egy-két versforma keretében marad, a lírai versek érzése és így formái számtalan, semmikép sem annyi, ahány ú. n. versmértéket ismerünk. Mihelyt azonban nincs alak a tartalom és tartalom az alakon kívül, nem kell vitatnunk: a szokványos „ösi nyolcas” teljesen költőietlen, — ha kész kaptafa. *Az érzelmreveláció, azaz a lírai műalkotás mindig formai újságot és nehézséget is jelent.* Pindaros nagyskálájú győzelmi énekei és az aischylosi dráma zsúfolt kardalái *ugyanazt* a küzdelmet mutatják, melyet az Andaman-sziget lakóinak kezdetleges ériihetlenségei, legfeljebb hogy a görög gondolatkolosszusoknál az értelmetlenséget, mely nehezen érthetőséggé finomodott, már az ismételt, figyelmes olvasás magában is magyarázza és megoldja. (Hallva és elsöre senki, még görög ember sem érthette meg ez énekeket). Tehát a formai nehézkességtől ép úgy kár megijednünk, mint a tartalmi idegenszerúségtől: ezt a líra fejlődéstörténetében súlyos korok és személyiségek igazolják. Az új dallam jöhiszemű feltűnése csak azt jelentheti hogy inferiorisabb eszközzel is tökéletes kifejezést akar magának formálni és így feltűnésének jégrepesztő elánjával arat tetszést, mert önkénytelen-természetesen utal ideiglenességére és ígéri e nehézkesség eljövendő megszüntetését: a teremendő harmóniákat.

A második nehézséget az érzelm végtelen sokoldalúsága okozza, melyhez képest kifejezési eszközére, a szavakra való fordítás aránytalanul szegényes és nehézkes. Az érzelmi nóvumnak fogalmiakra van szüksége, mert a kész nyelv csak oly formákat ad, melyek legfeljebb körülbelül fejezhetik ki az egyéni, a lírikust jellemző intuíciót. Érzései kényszere alatt a lírikus nem érezheti kifejezőknek a régi („rendes”) beszéd szürke és kopott fogalmait; oly szavakat és fogalmakat kell tehát lelnie, melyek egyenesen az ő új, egyszerűvaló egyedi érzelmeinek legyenek kifejezői, vagyis valahogy szóra tudják váltani és ily formáiban megsejtenni az új érzelmreflexeket (a ritmust). Ezért nyelvalkotás minden új líra, — persze az eszme formateremtési lehetőségeinek határai közt: az új érzelmek szóbaformálása is csak relatív ismétlése lehet azon módnak, mely az egykor teljesen hiányzó kifejezési eszközöket pótolta. Már Clemens és Diodorus említik a primitív scythák és celták feltűnően synekdochikus nyelvét, mely különben minden (köz)népnél ismétlődik. Ok és cél, ha a műveltségi viszonyokat tekintjük, nem lehet titok. A gyermek metaphorái és hasonlatai sem egyebek, mint szóba-foglalási kísérletek, melyek bizonyos szellemi fejletlenség miatt alakultak így. A nemek és fajok nevei hiányoznak, tehát a dolgok sajátos meghatározására szükséges beszéd csak (hasonlatok, képek,

² I. P. Eckermann, *Gespräche mit Goethe*, 1868 I. r. 83. 1.

hasonlítások útján jöhetett létre: ez Vico óta közhely a nyelvfilozófiában, így minden új érzélem, ha új eszmére fordíttatik, elfogadja azt az adott formát, mely a fennálló társadalom számára érthetőségének mértéke; és e nem számára készült formának segítségével fejezi ki magát úgy, hogy a betű szerinti értelem fölé metaphorikus értelmet helyez”. (Boutroux, 226. 1.). Tehát a felfedező költőben a primitív és a gyermek eljárása ismétlődik, csak magasabb fokra emelve, míg a költői képes nyelv megteremtése általában a nyelvteremtés folyamatának ismétlődése. Az új megjelölések szükségét, vagyis a nevek szimbolikus használatát legtöbbször a hangulatok és érzelmek kifejezésének vágya idézi fel, mint ahogy hangulatok és érzelmek leírása sokaknak elképzelhetetlen is másként, mint képes beszédben. Így a hánytorgatott szimbolizmus¹ szorosan véve csak külső formája azon igénykielégítésnek, melyet az elégtelen közbeszéddel szemben minden eszmekipattantás, tehát az érzelemreveláció lírai szüksége is, mindig megteremt magának. Minthogy pedig ez elégtelenség viszonylagos, természetes, hogy a szimbolizmus lírai lehetősége, illetve kényszere független az időtől és az általános nyelvi fejlettségtől. Ha a szóra fordítandó érzélem van annyira új, hogy nincs kész és egészen megfelelő eszmei formája, — ama franciák vagy Ady szimbolizmusa ép oly jogosult, mint Herakleitosé volt².

A szimbolizmus birkózásról, kezdetről tesz vallomást. Szépsége és abszolút értéke tehát ugyanoly természetű, mint a versnek szépsége és értéke. Így igazolódik a szimbolizmus katexochén líraisága. Ahol megokolt, mindig egy értelmileg nem uralt érzésfordításról (új-megismerésről) van szó, mert hiszen egy ilyennek felmerülése teszi kényszerűvé a szimbolizmust. Viszont egy oly érzélem — ill. eszmekör, mely nem tudna a szimbólumból kinőni és általánosulni, nélkülözné a forma meg a tartalom harmóniájának elengedhetetlen ígéretét; minthogy pedig éppen ez egyensúlyozza a lírai nehézséget, e hiány csak rosszhiszemű játékot (céhköltészetet?) jelenthetne.

Összefoglalva a műfaji vizsgálatot: jóhiszemű esetben az a *tartalmi nehézkesség* (idegenség) mely „újkorában” jellemzően kísérni szokta, a líra igaz természetében rejlik; az ugyanekkor észlelhető — irányban és tempóiban megfelelő — *formai birkózás* nemcsak

¹Az e körben talán nélkülözött részletekért utalok régebbi tanulmányomra: *H. Sz.* 1913, 595—609. 1.; így nevezetesen a szimbólumhasználat »kivételes« eseteiről is l. ugyanott 605. 1.

²Természetesen csak amíg nem — »szimbolizmus«. A primitív, kinek fogyatékos beszéde csupa szimbólum, egyáltalán nem érti, mi az, amit mi szimbólumnak nevezünk. V. ö. pl. v. d. Steinen, *Unter d. Naturvölkern Zentral-Brasiliens*, 354. 1. és W. Moog, *Zeitschr. f. Ästhetik u. aVgem. Kunstwissenschaft*. VII. k. 335. 1.: *Der primitive Mensch empfand noch nicht die Diskrepanz, die wir hineinsehen und die uns erst das Bild als Symbol eines Gegenstandes, als künstlerisches Mittel erfassen lässt.*

elengedhetetlen velejárója, hanem azzal, hogy líráról tanúskodik, bizonyos tekintetben értékmutatója és árulója is lehet a líraiságnak. Katexochén a „lírai”-ra illik Goethe szava: „Das müsste eine schlechte Kunst sein, die sich auf einmal fassen Hesse, deren Letztes von demjenigen gleich geschaut werden könnte, der zuerst herantritt”, amit szinte csak ismételve mond Gidel: „Je ne crois qu'aux oeuvres, qu'on ne comprend pas bien d'abord, qui ne se livrent pas sans rétinence et sans pudeur”.

2. (*A lírai korszak*). Emberi, hogy minél többen tesznek valamit, annál jogosultabbnak érezzük azt. Az újratörekvés épen ritka volta és rendesen izolált feltűnése miatt látszik önkényesnek és csinált-nak és ezért megnyugtató a jóhiszeműség mellett az *érzés*, mely a köz és az egyén közt szerves összefüggést sejtet; ezért kell hogy a műfajigények individuális kielégítése a köztől kapja első, irányító lökését. Ha ez a fejlődésbe-illeszkedés igazolt, hamis a modernség amaz önkényes mellékjelentése, mely természetellenes ugrást múlttal szakító forradalmat rejt e szó mögé. Minden látszatban csak ama kategorikus imperativus a szilárd alap, mely a költőket „arasznyi jövők”-kel mindig eluljárni kényszerítette (vorzufühlen — mondja Fontane). Szóval: a nehezményezett exkluzivitás kérdésében elengedhetetlen a korhangulat közelebbi megvizsgálása.

A korszakoknak van bizonyos általános jellemük. A lírikusnak nevezhető, külsőleg, megoszlott érdeklődések, elrészletelt elfoglaltságok jellemzik; benne a legnagyobb események is csak bizonyos minimális fokig és ideig tudják az önző érdeklődéseket maguk köré kristályosítani. A líra lehetőségéhez bizonyos fajtájú kor szükséges, melynek jellemvonásait viszont a líra igényei és természete mutatják. A tipikus líra a közhangulaton kívül eső pontból indul és idővel maga felé hajlítja a közhangulatot, míg — rétegének növekedése végén — a két pálya teljesen egybeesik. Ezen a fokon válik tényé a köznek értelmi, és minthogy líráról van szó, egyben érzelmi gazdagodása, ezzel feleslegessé a szimbolizálás kényszerelve. Ily pálya csak a köz bizonyos külön diszpozíciója mellett lehető, minthogy a köz kötelességei e pályával szemben épen nem közönséges méretűek. Speciális diszpozíció legitimálja a lírikust és adja az ú. n. lírikus korszakot, ha a köz meg a líra közt folyton áramló körforgás bizonyos jellegzetes viszonylatba kerül. Tipikusan lírai korban ugyanis érez az általánosság (a nagyközönség) valami bensőségi szükségletet; viszont ennél fellépte csak a forgó vonal azon részén képzelhető, mely egy egyéni líra általánossá válását közvetlenül követi. Tehát: az új-szükséglet lírai hajlamossága akkor fog fellépni, mikor valamely régi líra már elvesztette pezsdítő frissességét és elcsépeltsége bántóan érezhető. Mikor ezt külső és belső feltételek összeesése parancsolóvá növesztette, szóval amikor a novumszükséglet szociális színezettel mutatkozik meg, amikor lírai korszakba fordultunk.

3. (*A katexochén lírikus.*) A költő lelkének bizonyos jellemvonásait kell még ismernünk, hogy megállapíthassuk, milyen típusú a psyche, mely lírailag hangolt korban katexochén lírikus feladatok megoldására alkalmas.

A költészet egyes műfajai fejlődési múlttal, jelennel és jövővel bír, külön életet élnek. Épúgy maga a hivatásos költő is elődeinek történelmi fejleménye: új hajtás a régi, mindig egy törzsökön. Csak az művész, kiben a költészet egész múltjának jórészt már tudat alá sűrített összege készen foglaltatik; tudja a múltat, mintha egyénileg ő ment volna át mindazon fokozatokon, melyeken költőileg eladdig átmentek¹.

Újabb természetkutatók fényesen igazolták a néplélektan sejtetését, hogy a *mneme* túlterjed egyéniségeink határán, tehát van az egyéni mellett faji emlékezet is. Semon Richard, a neves zoológus és anatómus, ki jelenleg biológiai tanulmányainak él, főleg *Die Mneme als erhaltendes Prinzip im Wechsel des organischen Geschehens* c. művében² (1904) a mnemenek (*nem* emlékezet) bizonyos megállapított törvényeivel ingerphysiologiai alapon magyarázza az organikus fejlődés reprodukciós tüneményeit és így új értelmet tölt a praeexistencia már Platon-nál fellépő ideájának és a francia psychológusok *déjà vecujének* gondolatába. E tan szerint az organizmus ingerlékeny substanciájának behatásai — mint ilyenek — megszűnnek, de maradandó változásokat, ú. n. engrammokat hagynak a sóma, sőt kedvező esetben a csírasejtek ingerlékeny substanciájában is. Ez úton a külvilág ingerei nemcsak a nekik közvetlenül kitett organizmusokra hatnak átalakítólag (hanem az utódokon is mutatkozhatnak — minden újabb inger nélkül — az *ősök* elváltozásai. Költőgépben kikelt madarak, melyek soha fészket nem láttak, mihelyt alkalmuk volt a párosodásra, egészen hasonló fészkeket raknak, mint több költőperióduson okult társaik. Elkülönítve nevelt egyedek a species jellegzetes énekét reprodukálják, melyet külön életükben soha se hallottak³, stb. Viszont a tényben, hogy az engrammok (ingerbenyomások) az individuális fokozaton át fennmaradnak, az egyén mint az előző sorozat eredmény-summája mutatkozik. Egy organizmussor valami, az időben és térben fázisokra oszló folytonosság és „a térben minden időfázisnak egy individuum felel meg; csak míg az időfolytonosság megszakítás nélkül való, a térbeli elkülönülés rendszerint jellemző kezdete az egyéni életnek és szükséges lépés ahhoz, hogy a gyermekorganizmus individuálisan önálló engrammokat szerezhessen. Így l. a mneme oly megtartó princípium, mely a világ állandóan átfőrmáló törekvésével szemben

¹ Goethe beszél (Eckermann, I. 89. k.) a világnak a költőkkel született anticipációs ismeretéről.

² Az 1911-i harmadik kiadást használtam.

³ Utóbbi példa Semon, *Das Problem der Vererbung erworbener Eigenschaften* c. művének (1912J 13. k. lapjain olvasható).

(palingenesis) elevenen fonja össze az organizmus múltját és jelenét, 2. az organizmus soha, még csíra vagy tojás alakjában se tabula rasa, mert engrammokat örököl, azaz oly ingerhatások lappangó maradványait, melyek az ősök generációját érték.

Jellemző e meggyőző tanítás népszerűségére a kétségkívül költőileg színezett leírás, melyet H. H. Ewers ad a mexikói momoskapanokról, kiknek megdöbbenő lelki funkcióját „Gedächtnis der Ahnen” névvel nevezi. Érti pedig alatta az egyén, szüleinek vagy őseinek életébe — a maga születése elé is — felnyúló magáraemlékezését. A kékbőrű fiú úgy tud nemzője házasságáról mint saját élményéről és egy fiatal, analfabéta indián nő, kit a peyote-méreg hozott révületbe, régenholt őse, egy az Alsó-Rajnáról elszármazott franciskanus térítő modorában, hangján és gesztusaival beszél valamit, csak történelmi niederdeutsch nyelven és egész lényében kiscserélve ágál — az egykori német idegen, darabos mozdulataival.

De nem maradhatott el e biológiai eredmények továbbvitele sem. Kísérletek mutatják, hogy az átöröklés az indukálható inger jellegén, erején és ismétlődésén kívül az organizmus általános természetétől és a csírasejtek bizonyos, speciális érzékenységétől is függ, tehát lesznek „isteni” véletlen folytán egyéniségek, melyekben a sensibilis periódusok mintegy állandósultak és így ingerlékeny múlttudatuk a másokénál feltűnően nagyobb. E megfontoláson alapul Meszlény Richárd meghatározása², mely szerint a költő = ein Organismus von unmässig überreizter mnemiseher Beschaffenheit. Ez eset ritkasága teszi természetessé, mért oly kevés egyedre korlátoztak a költői kvalitások. Mellesleg: Semon egy feltevését, mely az ingerelt substantia érzékennyéválását a kopulációval vagy az ahhoz való előkészítéssel hozza összefüggésbe, meglepően erősíti az a sokszoros tünetegyezés, melyet a költői teremtés a valóságos nemzőivel tart. Ezt az összefüggést, melyet a nyelvhasználat is sokszorosán igazol, azért tartom fontosnak, mert — visszajáról — a multérzékenység és a költői életadás kényszerű együttesét igazolja.

De Meszlény, mikor az Erinnerungsmenschet vizsgálja — céljához képest — csak az epikusokra volt tekintettel, kik az individuális és közörökül kapott engrammok végtelen gazdagságát egyszerűen „alakított nyelv és megteremtett képek érzéki anyagára fordítják”. Pedig ez a passzív-reproduktív emlékezet és tudat még az epikust sem determinálja egészen, még kevésbé egy oly műfaj költőjét, — és ilyen a líra — melynek nem ez a rokonságéreztetés a célja. Minden költő a szerencsés véletlen teremtménye, hivatottá születik és exkluzív mestersége tanulással pótolhatatlan átöröklés;

¹ *Die Besessenen*, 7. kiad. 57. és k. lapjain: *Die blauen Indianer* c. elbeszélés.

² *Die erzählende Dichtung und ihre Gattungen* (Einleitung zu einem Werke des Verfassers über das deutsche Epos). *Deutsche Rundschau* (1915, 385—415. 1.)

de már a lírikusnál, és minden művésznél, amennyiben líraiság, a szubjektív múlttudat és ősökre emlékezés főleg mint negatív tényező jut szerephez, mert ezzel lesz a költő idegessé minden iránt, ami banális, utánzás, ismétlés volna, szóval ez adja a líra elengedhetetlen vonását: az újszerűséget. Így festett „truccra másképp” Szinnyei-Merse, ha egy-egy jónevű művész képe lebegett alkotó szeme előtt (a nagy Majális — Benczúr műtermében készült¹). Ha nincsen érezhető különbség a (szellemi) ősök és az utód egyénisége között, ez igaz tehetségnek önismérlést jelent, melyet erős tudatreszensus ellenez. Ez fejleszti azután a lírikusokra legjellemzőbb elkülönítési tehetséget. A lírikus Maupassant még azon elfelmentatásában is, melyet *Pierre et Jean c.* regénye elé bocsátott, azokat tartja tipikus művészeknek, „kiknek már minden el virágzottnak tetszik, akikre munkájuk mindig a szükségtelen és köznapi munka hatását teszi mert rájuk *a múlt irodalmának századai nehezülnek*” (magy. ford. 1911. 185. 1.).

A *Συε μανία* peyotemérgét a művész olyan örökségbizományának tekintem, melyet megosztás nélkül vett át, mely mindig növekszik és melyhez *a gazdagítás kötelessége fűződik*. A katexochén lírikus művészet kifejezetten mutatja is azt a lelki ösztönt, illetve energiát, mely e gazdagítás érdekében továbbfejlődésre igzat, de egészében és végeredményben minden művészet lírai és így ez a tendencia minden művész belsőségével együtt születik. A költő-örökség nemcsak a pozitív tudomást, nemcsak a belőle eredő fejlődöttséget, hanem a továbbfejlődés kényszerét is jelenti, mint ahogy biológiai igazság, hogy az élő adottságok továbbfejlődési tendenciával öröklődnek. Két faja van tehát a költői múlttudatnak: egy katexochén epikus, pozitív irányban és egy apiotiori lírikus, negatív irányban működő tendenciával. Lírikus költőknél és, amily fokban lírikus, minden költőnél az utóbbi fajtájú múlttudaton van a hangsúly: a múlt a maga fokozatos kiküszöböltetésében és relatív nyomasztásában van jelen.

Látszólag mindenesetre vannak egyes jelenségek, melyek e somatikus-csírasejtes öröklés útjain sem kapnak kielégítő magyarázatot és inkább valami ezzel párhuzamos, nem testi, hanem úgy-szólván „testületi” (tehát szellemi) engrammöröklésre utalnak, mint-ha a szellemi fejlődések is valamiféle szerves organizmus összetartozását alkotnák, mely ömmagában külön él. E kissé misztikus elképzelés törvényei szerint a „levegőn át” való öröklés kérdése abba sűrítendő: hogyan reagálnak egy szimultán és teljes kifejlődöttséggel szemben azon fejlődöttségek, melyeket az átöröklött engrammok már sok egyénben hasonlóan előkészítettek, és mily alapon történik — helyesebben történik-e — az egymásra-hatás. A válasz mindenesetre egy végű azon köznapi probléma megfejtésével, hogy az artistatársakat elért tudásuk összege nemcsak képesít, de

¹ Rippl-Rónai *Emlékezései*, 110. 1.

szinte kényszeríti is újabb és nehezebb mutatványokra; vérbeli jongleurnak a tegnap még látatlan-hallatlan erő — vagy ügyességimeg-feszítés — már könnyű, sőt e fokozattal egyidőben már meghaladott is lett, mihelyt egy céltársa végre tudta hajtani. Az artisták e képességét és vele a továbbfejlesztéséhez szükséges tehetségtöbblet kérdését, de általában az egész jelenség titokzatosságát is annak az összefüggésnek tisztázódása¹ fogja megvilágítani, mely kétségtelenül meg van az öröklött engrammkincs és az organizmus azon képessége között, mely azt a külső feltételekhez aktíve alkalmazkodni képesíti.

II.

Így az újszükséglet kényszerű és belsőleg megokolt a lírikus zseni természetében, de minden jóhiszemű esetben szükségkép szimultán a szociális igénnyel és harmóniában van a lírai műfaj újság-igényével is. Ha ez igények összeesnek és kielégíttetnek, *elsőre idegenszerű*, ú. n. *tipikus* líra az eredmény. Kérdés csak az: vannak-e jelei, hogy *ez* okozza modern líránk kétségtelen idegenszerűségét, vagy sem.

1. A *kor* már felületes pillantásra is mutatja a belső líraigénylés hajlamát és tüneteit. Ilyennek mutatkozott e korszak már elején, hol az ellentétes előző idők lejártsága ép úgy felismerhető, mint az új kor világos előkészítése: a sarkalatos másféleség szükséglete. Ez minden téren nyilvánvaló, ha mi meg is elégszünk azzal, hogy korunk életének jelenségeit csak annyiban vizsgáljuk, amennyiben azok a költészet kétségtelen tényeiben tükröződnek, tényekben, melyek e kor általános jellemvonásaival oly egybehangzóan líraiak, hogy általában nem élnek számára az előző, katexochén epikus korszak szociális formái. Akkor az eposz, regény és dráma voltak a reprezentatív műfajok és a líra is egy kollektív kornak kollektíve árnyalt költészete volt. (Arany „epikus” lírája!) Most se eposzunk, se nemzeti drámánk² és a katexochén lírikus Kaffka Margit meg Tormay Cécile írták legtipikusabb regényeinket³; sőt még az essay is lírai, legalább ahogy Kassnert állítva mintául, Lukács követeli. A tipikusan epikus korról szemben beállt a lírait jelentő visszahatás. Az eposz egészen eltűnt, a dráma líraivá vált, a lírán kollektív jellemével ellentétes tünetek ütöttek ki, egy körzáró, régítcsömörlő fejlődési stádium jelei. Az idő lejárt, mássá változott. Arany és Petőfi nívója olyan lírai lehetőség volt, melyet főleg népies árnyaltsága jellemzett és mely a szerelem és a (haza)szeretet álta-

¹ Semon, *Das Problem* . . . 183. 1. a *Mneme* egy további folytatásának ígérte.

² A jelen drámája lírikus (Ibsen, Maeterlinck stb.)· Erről Meyer, 131. kk. 11.

³ Németországban a jellemző lírikus regény mellett mindenestre még epikusok is teremttek (Th. Mann, Wassermann) I. h. 147. kk. 11.

lános érzéseit a legalitás és tömeghatás kollektív oldalairól közelítette meg: hazafias-nyárspolgári érzelmkör ében az epikus korviszonyoknak megfelelően helyezkedett el. De ez érzelmkör — épen nagy képviselőinek érdeméből — végre is a köztetszés általánosságáig, tehát művészi fejlődőképességnek végéig nőtt. Ezt a lejárat-ságot hirdeti a fellépő új is, mely a régivel bizonyos ellentétben európai humanisztikus irányiba utalta a (költészetet, mint amely irány eleve alkalmasabb talaja a bensőségnek. Korunk líraigényét amaz epikus líra már nem elégítheti ki és amint az a maga kollektív korának volt kényszerű járuléka, úgy ezen új szükségkép az új kor bensőségesebb, individuálisabb jellemét tanúsítja. Epikus korból líraiba fordultunk és így nem váratlan, ha lírikusainknál a külső megbelső feltételek egybeesése egyaránt e lírai kizárólagosság jogosultsága felé mutat: Kétségtelenül lírai kor automatikus-mechanikusan igényli a kötelező újságot, kiáltja a tipikus, az újszerű lírát. Semmi sem mond ellent annak, hogy a modern újkeresés egyéni iránya is jóhiszeműnek igazoltassék. A nagyvilági humanitás és érzelmi szabadság tényezői determinálják, melyeket felületes körültekintésre is a mai köz leghatározottabb irányainak kell felismernünk; ez pedig a közbengyökerezést, a szociális okot biztosítja költeményeinknek. Viszont a jelenre —szükségkép túlközeli szempontunknál fogva — ma még nem nézhetünk vissza, és áttekintés híján aligha állíthatunk biztosat; ide jelek és analógiák mindenesetre amellet szólnak, hogy a pályafordulás oly ívébe értünk, melyet előző esetekben minden fejlődés folyamán kényszerűnek ismertünk is el. Új téma indult az általánosság meghódítására, csak úgy, mint annak idején egyes költők Német- vagy Franciaországban „indultak” hasonló irányban és indulnak ma már megint másfelé. Mert a jelen is kezd már múlttá válni — és a háború, nálunk is, úgy mint külföldön, az egyénies izoláltság időszakát zárta le.

2. Külön megfontolás alá tartoznak az általános modern lírai irány *közelebbi* árnyalásai és itt természetesen ama negatív ható múlttudat jut szerepre, mely a *lírikus* költőnek alapvető lényege. A nagyvilági humanitás magyar múltunkban sokszor pengetett húr (Zrínyi, Eötvös stb.), mely különböző korok és egyének szerint mindig más-ként volt feszítve és praeparálva. Az érzelmi szabadosság — lényege meztelenségében — az emberi művészet történetével körülbelül egyidős és ép korunkban is visszaélésig kiírt terület. Csak magyarzsidó és csak europäer költészet semmitmondó ismétlést jelentene, lehetetlen tárgy volna az igaz költőnek, ki banalításokkal szemben veleszületett csömört érez. A lírikus zseni tehát szükségkép egyéni erővel formálja át a kínálkozó, szociális nóvumot és radikálisan új árnyalatokkal regenerál ott, ahol múlttudatos-múltviszonyos lelke már volt korok és egyének kopott színeire eszmél. Természetesen: egyes esetek őszinteségét mindig csak a speciális vizsgálat és még kétségtelenebbül az igazolja, ha az érzéskör utólagos

általánosulása bekövetkezik. Ugyanígy igazolódik, mennyiben volt megokolt az új formáknak és kifejezési módoknak első nehézsége. Csak példaként és pretenció nélkül említem: magam nem egy Adyversnél is nélkülöztem annak érzését, hogy nehézsége a tárgy kényszerű és automatikus kitáskásodása, melyet a tárgy összeható igényei okoztak. Ily eset természetesen nem érdemelne bocsánatot. Mindenesetre azonban távol állok a felfogástól, mellyel nevezetesen Várdai Béla¹ értelmezi Crocenak a kifejezés világosságát illető követelményét. Mikor Croce szerint csak a „jól sikerült”, azaz jellemző kifejezés tetszik és a legjobban jellemző az egyetlen tökéletes kifejezés, akkor valami, tudásunknak ma még nehezen kifejezhető tárgy, a lélek bonyolódott, félhomályos hangulatai, aligha öntethők „könnyed formába”. Sugárzó világosan lehetetlen valamit kifejezni, ami még nem sugárzóan világos és ha valaminek kifejezése nehezebben érthető, nem jelentheti, hogy nincs a körülményekhez képest teljesen-helyesen kifejezve. Es hogy félhomályos lelkiállapotok kifejezése a líra tárgyát ne képezhetné, — ép ezen műfaj legsajátosabb alaptulajdonságával volna ellenmondásban. Nagyon is, sőt első soriban képezheti. Gondoljunk, csak a primitívek vallásos énekeire!

3. Több jel támogatja, hogy a *műfaji* kényszer is hozzájárult új liránk tipikussá súlyosításához. A nobilesan tamáskodó Horváth János őszintesége, ha elemezni nem is tudja², a szuggesztív muzsika lírai vonását (mindenesetre kiérzi ezen újveretű versekből. De kiéretteti ezt az a tény is, hogy a sikerültebb költeményeknek csak egyféle zenésítése lehetséges — amelyik t. i. felolvad a szavakon átlüktető belső ritmusban — és a zenei interpretálás legcsekélyebb egyéni önkénye bántja vagy kijózanítja a hallgatót. Szóval: a jóhiszemű birkózást akárcsak a vadásznépek vagy Pindaros lírájában, itt is *a ritmus javára billenő mérleg* hitelesíti. További jel a jóhiszeműség mellett, hogy a külön költői nyelv e tünettől egyidejűleg lépett fel, ahogy az ősi érzelemnyilvánulásokban is jellegzetesen szokta a ritmus praevalenciáját kísérni. A vadásznépek és a gyermekek lírájának külön költői nyelvét oly szavak hiánya okozta, melyek az új érzelem ritmusának kifejezésére zeneileg és értelmileg megfelelték volna. A nyelv relatív szegénységével, az egyelőre kifejezhetetlen kifejezésével szemben ugyanígy a kép, a szimbólum, vagyis a modernjeinket is jellemző lírai mód segít.

Hogy a nagyközönség mindmáig idegenül és kételkedve nézi e lírát, mindenesetre túlmegy a szokásos első hidegség rendes határán, de az olvasó és a művész igényellentétének megértése közelebb visz e jelenségmagyarázatához. A lírikust ugyanis ép az teszi, hogy a múlttudat alapján, természeti ösztönből és pozitív, jobbatadó képesség-

¹ *Budapesti Szemle* 1911, I. különösen 388. k. lapokon.

² *Ady s a legújabb magyar líra* 1910, 53. és 55. l. Aggályai nem lényegesek, Pindaros kétségtelen zeneiségét máig sem sikerült kétségtelen sémáig tisztázni.

gel tagadja a múltat, ellenben a nagyközönséget szükségkép e vonások hiánya jelenti. Lombroso a mizoneizmust általános pszichologic törvénynek vallotta¹. Már pedig ezen lírai ponton a közönség nagy és generikusan kényelmes rétegének épen arra volna szüksége, hogy a hiányzó múltbalatást a tanuló megismerésével, az elkülönböző potentialt a megértés hajlékonyságával egyensúlyozza, vagyis a heterogén érzelmi erényeket nehéz, értelmi úton érje el. A tanulás és tudás hideg útján kellene rekonstruálni nemcsak a költészet múltjának és jelenének minden étappeját, de az ezek alapjául szolgáló történelmi és művelődési jelenségeknek, meg ex officio lyrico speciális lelkeknek és szociális fejleményeknek kialakulását is. Súlyosbítja a feladatot, hogy e jelenségek részben a nagyközönség előtt teljesen idegen, szubjektív tényezőkből adódnak, és e merőben idegen megértés anyagának oly fokú szerves beolvasztását is igénylik, mely a költő egyénisége hatványáig emelkedve, az utánköltésre képesíthet. Hogy a teremtő és bíráló (felfogó) tehetség közt csak fokozati különbség van és ítélni csak a magunkban való újjáteremtés útján lehet, — egyik alaptana a crocei felfogásnak. Pascal szerint Montaigne olvasójának magában kell mindazt megtalálnia, amit Montaigne-nak lát és érteni akar. A líra zseni megértőinek aggkorban is ritka tudáshoz ifjúkorban is kivételes érzéshajlékonyságot kellene párosítaniuk. Ezzel szemben a nagyközönség költői neveltsége felületes, rendszertelen és bizonytalan erudíció, esetleges összevisszaság, szinte szükségkép hamisított elképzelés. Mint ilyet csak valami meghaladott pont, az átlagizlés jellemezheti és így — a némileg is igaz lírikussal szemben rögtön elégtelen. A tanulás és tudás ilyen körülményei magyarázzák a rossz lelkismeretűek mizoneizmusát. A tömegnek mindig a kényelmes ismétlés kedves, a régít szereti, ha teheti, ezt emeli rideg önzéssel törvényé és minden haladásnál hallatja egyéni szükségletének kerékkötő protestálását. A nagyáltalánosság művészi műveltség hiányában el is szokott a korabeli lírikus-zseni élvezésétől esni. A robusztusán konzervatív Anglia egy igaz lírikusát sem méltányolta idejében, viszont ügyes laureatusai közt nincs egyetlen valóban halhatatlan sem. De persze azért nem az átlagizlés a jogosult, csak épen mások a közönség és a művészet igényei. Az a lírikus, aki fejlődést jelent, mindig előljár és magához neveli az alkalmasakat. A költő nemcsak művét, a publikumát is teremti (Meyer) és a közönség — az idő és rétegnövekedés törvényei szerint — automatikusan szokott az író igaz értékeléséhez „bővülni”². (A költő szociális begyökerezettségével már eleget tett a köznek: ezen túl jogosult az Ignotus szabadságlevele: „a művésznek csak egy kötelessége van a közönség iránt: nem tö-

¹ L. Ferrero, *Les lois psychologiques du Symbolisme*, 1895. 163. 1.

² *L'homme conserve encore, pendant un certain temps, les idées ou les sentiments qui correspondaient à la phase dépassée . . . Il na la conscience des changements que longtemps après qu'il se sont produits.* Ferrero, i. h. 164. 1.

ródni a közönséggel”). Az ilyen közönség magától soha se vette volna észre, hogy új korszakba fordultunk és hogy a régi gondolat-meg idearendszer már nem felel meg a szociális feltételek változottságának. Maradi természetével sohase érezte volna meg, hogy az Arany—Petőfi korszak lírájának kerekeiben az új igényei csikorognak és nem tudott volna erre az újra zökkenő nélkül áttérni. Ép így nem láthatott tisztán ez a nagyközönség, mikor pl. Adynál zavaró együttesben lépett elébe a szociális és individuális nóvum. A lírikus érzékenységének kielégülése és a közönség erendő készületlensége oly hirtelen-mereven került itt egymással szembe, hogy a közönség nem vehette észre, mennyire „ismeri” már régmúlt, magyar europäerkorokból a szociális részt. Sok jel szól tehát amellet, hogy nem kell affektáltságot és utánzást feltennünk az új irányokban. Efféle látszatot — elméletben — mindenesetre okozhatnak a korban, tehetségben, műfajban egyszerre jelentkező, tipikusan lírai bensőséigények, melyek most véletlen és eddig nálunk nem volt szimultáneitásban léptek fel. Nem lehetetlen, hogy hírhedt modernjeink csakhamar akadémikus-családivá fognak fejlődhetni. A hivatalos ellenzék¹ már ma is alig több mint kezdetben a Petőfit megtamászkodók száma lehetett. Eleinte természetes kényelemszeretéből és *faute de mieux* sokan elfogadták amaz ellenvetést, melyet az elfogultság és rosszakarat szemelvényei kényszerítettek rájuk. Ma már azonban minden művelt ember elment Adyhoz és sok maradt foglyul táborában. Pedig a megértés ma annyival nehezebb, amennyivel ez a líra bensőségesebb, mint a külsőleges-szociális Petőfi-féle és amennyivel egy ilyen líra a költő múltérzékenységében nagyobb differenciáltságot vált ki, nagyobb igényeket támaszt a közönséggel szemben. A legtöbb olvasónak ugyanis minden irodalmi szakértelme egyes, csak véletlen rendszertelenségben elébe került írók tanításának eredménye; egyedül ebből eszmél rá a sohse látott-hallott múltra is. A fogyatékoságokat az tömi be, hogy minden differenciáltság az okozó múlteltem sejtelmét is involválja. Így mire egy „differenciált” író a közhangulat megkedvelt, nemcsak nóvumai váltak kincsévé, de mindazon elemek is belésejtetődtek az appercipiáló lélekbe, melyeket a zseni csömörülve került, amikor ép ez elemek már-mégvolta differenciálódni kényszerítette. Így természetesen a differenciáltabb író megemésztése több múlteltem felvételét jelenti és annál nehezebben megy minél több mulasztást pótol az olvasóban, minél több oly költőt haladtat meg vele, kiket az olvasó nem ismert, de kik elődségükkel a kérdéses szerző differenciáltságát provokálták. Persze az olvasó minden új és igaz lírikussal szükségkép újból kezdi a mulasztások Danaida-hordójának töltögetését, hiszen mindegyiket másféle múlteltemek eltaszító ereje támasztotta. Ugyan-így természetes, hogy az inkább differenciált költő inkább megterheli

¹ Főfajtaít már Goethe ismeri: *Gegner aus Dummheit—Neider aus Mangel an eigenem Success — aus Gründen stb.* L. Eckermann, I. 102. k. 1.

az olvasót, mert múltkerülése ennek műveletlenségét sűrűbben kész-teti magára-eszmélni. Ez a körülmény pedig ellenmondást nem tűrve követeli orvoslását.

A gáncs hangosságát és heveességét természetesen sokban fo-kozza, hogy kinaik falaink közt mindig új felszisszenésnek hallat-szik, ha a nyomda fonográfjában egyszer megörökített szavakat majd itt, majd ott „húzzatják” újra. Végeredményben azonban csak két típust kell mint gyógyíthatatlan ellenzékét, a költészet lassú neve-lésére és a jövőre utalnunk: 1. a rosszhiszemű felületeseket kik saját fogyatkozásait egyszerűen a költők hibájának teszik meg és 2. a megkövesedett beérkezetteket, kiknek minden az övékkel ellenkező apodicticitás (nemköltői téren is) megmászhatatlan és ezért gyűlölt meredek, mert rettegnek a fájdalmas erőfeszítéstől, melyet náluk a mentalitás változtatása okozna. (V. ö. Ferrero, 163. l.). Ezek nél-külözik a lírikusokhoz vivő képességeket, ezekből hiányzik az ala-posan tanulás vágya, a fiatalosan hajlás képessége. És hogy nálunk részben ép ezek képviselik a kritikát, ezen alig lehet segíteni, míg a kritikai pálya szabad¹. Persze: még ha a tanulás és lelki hajlé-konyság relatíve megfelelő is, egy egyéneken belül mindig van bizo-nyos híja a tudás vagy lelki áttétel teljességének, önhittség volna tehát minden esetben kétségtelen bizonyossággal „eldönteni”, hogy valamely vers evidens nehézkessége, látszólagos lélektelensége vagy modorossága a költő hibájában vagy felolvadásunk tökéletlenségé-ben leli e *magyarázatát*.

III.

E jelek szerint lehetne az új költői hang a tipikus líra jóhiszemű-ségének bizonyítéka. Csakhogy lappanganak benne oly vonások is, melyek épen ellenkező érvek bázisául szolgálhatnak és — szolgáltak is. Vannak lírikusaink és nevezetesen Ady oeuverjében bizonyos *tudatossági árnyalatok*, melyek nemcsak a póz és a mesterkéeltség, de az utánzás vagy divathajhászás vádjait is sok joggal idézték fel a „továbblátók”-ban². Bár a speciális vizsgálat mindenesetre elkelne

¹ A kritikus helyes felfogásáról l. *H. Sz.* 1916, 210. l. és Maupassant, i. h. 177. l.: *felfogó képessége tárt legyen minden előtt, egyéniségét tudja ki-kapcsolni* (külön tartani), *hogy képes legyen felfedezni és dicsérni oly könyveket is, melyeket mint ember nem szeret s amelyet meg kell értenie mint bírónak.* V. ö. Lukács György felfogását *A lélek és a formák* 1910. és *Eszétikai kul-túra* c. műveiben.

² *A költői eredetiség* kérdéséhez már 1757-ben józanul szólt R. Huch, *Disertation on poetical Imitation*. Ujabbban Goethe nyilatkozatai legsúlyo-sabbak (*ich habe oft geerntet, was andere gesüt haben; Was man ist, das bleibt man andern schuldig*, v. ö. általában Eckermann, I. r. 151., III. r. 252. k. l. is, stb.) Illik ehhez, amit Arany mond *ÖM.* V. köt. (Prózaai dolgozatok) 5. kk. 11 Zrínyi és Tasso). Összeállításokat adnak G. Bohnenblust, *Neue Jahrbücher* 1911, I. 236. kk.; H. Maync, *Dichtung und Kritik* 1912, 32. kk.; E. Stemplinger, *Das Plagiat* különösen 158—167. l. stb. Magam is érintettem már e tárgykört Petőfivel (*Irodalomtörténet*, 1913, 73. kk.) és Th. Mannal kapcsolatban (*E. Philol. Közlöny*, 1916. 246. k. 1.)

e ponton, anélkül is megállapítható, hogy aligha van szó személyes és egyenes hatásokról. Adynak épúgy nem volt őse az „ópiumos fantáziájú” Baudelaire, mint ahogy tüzetes vizsgálat után Verlaine apasági keresetét is el kell utasítani, jóllehet — a külsőségek nyomását kényszerítőnek véelve — hallgatagon meg hangosan egyet-mást maga a költő is „bevall”. A költői fejlődés egy bizonyos (kezdő) fokán jellemző a zseni magát-nem-látó és magát-nem-érző önzetlensége, sőt nevezetesen a rikító és tagadhatatlan utánzás is (*Irodalomtörténet*, 75. l.) „Man müsste ein ganz geflickter Bursche sein, um nicht manchmal mit Bewusstsein zu reminiszieren” — felelte Hermann Kurz Möríkének, mikor ez Uhlandot olvasta fejére.

Legtöbbször a szimbolizmus közösségét hányják fel modernjeinknek. Kétségtelen előttünk hogy joggal, hisz a szimbolizmus személyektől kisajátíthatatlan, csak bizonyos dologi feltételekre mindig kényszerű módja a kifejezésnek. Azt pedig, ami egyedül volna fontos, eddig senki sem állította, hogy Adynak a szimbólumot provokáló egyéni vagy szociális vonásai bárkinek másolását is jelentenek; hiszen ezt épen feltűnő maisága is cáfolja. Vannak azonban csakugyan rikító külsőségek, túlságosan feltűnő vagy vaskos egyezések, (melyek egyáltalán nem látszanak a költői eredetiség mellett tanúskodni. Hogy ezeket értsük, a költői fejlődés sokszor ál-szemérmesen tagadott vagy titkolt, máskor kényelmesen nem eléggé kutatót oldalának, a költői spontaneitás nagyfokú önkényességének kell a szeme közé néznünk. *A kívülről befelé való egyéniségfejlésztés* kérdésének kell úgy megfelelnünk, hogy az igazságot sem a laikus utánzási vád, sem a költőknek álbüntudatból fakadt tagadva-védekezése meg ne hamisítsa.

A költői lélek érintett kvalitásai csak előkészítik, nem teszik a költőt. Az örökölt zseni-lélek csak kergető, nyugtalanító feladatkitűzés. Azon erők, melyek ezt „vérverő szomorú harcban” megoldatják, ép úgy része a költői fejlődésnek, mint a születés járuléka, mely a feladatot felveti. Készen nem születik tehetség és ha pl. Ady nem is kölcsönözte egyszerűen francia mestereitől egyéniségét, kár volna tagadni, hogy külső hatásuknak kitéve, szemmel láthatólag, rajtuk fejlődött. „Selbst das grösste Genie würde nicht weit kommen, wenn es alles seinem eigenen Innern verdanken wollte”, mondta Eckermannak Goethe, ki máskor nevetve vallotta be, hogy ép úgy nem tudna számot adni minden irodalmi befolyásról, mely őt érte, mint az ökrökről és borjakról, melyeket életében fogyasztott. A költői önkénytelenség nagyrészt és szükségkép önművelődésből és önfejlesztésből adódó önkényesség. Már a nem-költői egyéniségfejlesztéssel is így áll a dolog: az örökölt és igen korlátolt kiterjedtségű diszpozíciókon kívül mi más vagyunk, mint amit szüleinktől, tanítóinktól, környezetunktől fogadunk egyéniségünkbe: sokféle eltanult külső és belső gesztus összege? Az egyéniség végső titka az elemek keveredéseinek, persze minden analyzist

kicsúfoló, egyéni módjában keresendő (R. M. Meyer). Ezt Proudhon így mondja: *La propriété c'est le vol*. Azonban általános gesztusoktól eltekintve, mindig csak azt vesszük át másból, aminek árnyéka már él bennünk, ami vérünnké válni alkalmas. A költő azt szívja fel a talajból, ami homogén vele, mondja Dilthey. Más szóval: az örökölt engrammkincs a tudatos továbbfejlődésben az organizmus aktív alkalmazkodását is praeliminálja. Így biztosítja az egyéniségek különféleségét a *kiválasztás*, hogy t. i. több helyről és mindig csak épen azt érdemesítjük az idegen anyagból magunkba olvasztani („*einverleiben*”), amit magunkba olvasztottunk. „Was hatte ich — mondja Goethe¹ — wenn wir ehrlich sein wollen, das eigentlich mein war, als die *Fähigkeit und Neigung* zu seihen und zu hören, zu *unterscheiden und zu wählen* und das Gesehene und Gehörte mit einigem Geiste zu beleben und mit einiger Geschicklichkeit wiederzugeben”. A megerősödött öntudat nyomtalanul kinövi azon alapunktól idegen „szokásokat”, melyeket netalán magunkra erőszakoltunk.

A költői egyéniség tehát nem készen-befejezetten adatott önkénytelenség. „A tehetség hosszú türelem”: nevelési folyamatra szorul. Olykor talán a külsőség látszatával is, de mindig a kiválasztástól biztosítva rakosgatja össze a tehetség azon, másokról másolt gesztuselemeket, melyeket magával rokonoknak érzett meg. *Selbständigkeits* wird immer heissen, selber auf fremden Schultern stehen (Bohnenblust). A kiválasztás a fejlődés végső igazolása és *a születéses múlttudat pozitív energiája mellé a költői fejlődés második alapfeltételének a kiválasztási tehetség is felveendő*. Ebben viszont benne van, hogy a legtudatlanabb zseni is tudatos, tehát mások műveinek ímegértése lehet siettető segítsége és formája a magára-eszmélésnek. Ez az amit Schopenhauer némi pretenciával állapít meg „a belülről megokolt reminiscenciáról és az irodalomnak a világeával egyenlően jogosult befolyásáról”. „Was da ist, da ist mein!” — kellett volna Goethe szerint már Byronnak mondania — „und ob ich es aus dem Leben oder aus dem Buche genommen, das ist gleichviel, es kam bloss darauf an, dass ich es recht gebrauchte”. Különböen mai viszonyok közt még mesterségesen is alig lehetne költőinket ép attól elzárni, ami legkevésbé kívánatos: a rokon lelkek olvasással való megismerésétől. Még a gyermek Petőfi és Arany legmostohább viszonyai közé is eljutottak a könyvek, melyekre a későbbi költőknek szükségük volt. Arany az utánczóknak is megkegyelmez, kik mint környezet talajul szolgálnak a nagy tehetségnek mert nélkülök nem is domborodnának ki, de főleg nehezebben tudatosodnának: annyira fél, hogy a tehetség mostoha körülmények közt elkallód-

¹ Eckermann, III. r. 253. l.

² *Nyugat*, 1916. II. 64. 1. Már Dilthey, *Das Erlebnis und die Dichtung* 1913-14, 198. 1. mint nagy, elmúlt *események preparátumait* adja a költők rendelkezésére a vallásos, metafizikai és történelmi ideákat.

hatnék¹. Ady már napjaink fiaként mondhatja, hogy csak az került és kerül mindig elébe, ami számára a legérdekesebb, legfontosabb és legszükségesebb (*Nyugat*, 1914. I. 71. l.), ami nyilván úgy értendő, hogy egyénisége nevelésének céljaira mindig ki tudja a könyveket válogatni. Mások — pl. Spielhagen — fejlődésük nehézségének és fogyatékoságának okául tudatosan ismerték fel, hogy bizonyos korszakaikban hiányoztak a megfelelő könyveik.

Mínt hogy azonban a folyamatban csak végeredményül alakul ki az egyéniség, közben természetesen felmerülhet a kívülről befelé hatás legvaskosabb látszata is, mert a témák szuggesztív ereje találhat kontaktust az egyelőre még csak tudat alatt szunnyadó elemhez. A már kifelé tapogatózó bizonytalanság mohón kap minden után és felhasználja, ahogy élettelen szavakkal gyermekek tudatosítják élökké addig „észre se vett” érzéseiket²). E kész sémákat ép a lírai újságában öntudatos zseni annál fölényesebben kezeli, minél több a joga arra az öntudatra, hogy ő lényegében úgy is egészen más és amit felhasznál, csalt *faute de mieux*, ideiglenesen és jelentőség nélkül igénybe vett, durva segédeszköz, mely nem is céljához, legfeljebb a cél hozzátétőleges irányába tudja segíteni; nem érző lába, legfeljebb ügyetlen mankója, melyet messze fog dobni magától. (V. ö. *Irodalomtört.*, 1913. 77. l.). Ép ezért nem is fektet rá nagyobb súlyt, mint amennyit megérdemel. A parancsoló kötelességérzet jellemző vonása az alkotó zseninek: bármilyen módon, kiméltlenül is kikényszeríti belőle önmagát. Természetes azonban, hogy ily gyakorlatozás közben a mások szavai csak-vélt önmegismerésekbe is téveszthetik a magát kereső költőt. Zseniben ezek a nem belső jogon átvett, esendő utánzások később minden folytatás és hatás nélkül visszafejlődni kötelesek. (Ez a *zsenigék* kérdése, 1. imént id. helyen, 78. l. 3. jgyz.). Ha tehát költő múltjában idegennek felismerhető, de azóta lekopott színeket fedezünk fel, ez egyszerűen küzködésének nyomjelzője és semmiképp se ronthatja le, amivé lett, ha — lett. Félteni felesleges a művészt. Minden tanulás és fejlődés útja az a kényszerű utánzás, melyet belsők csírázó azonossága miatt szinte reflexmozdulat készítet megragadnunk.

Persze emellett a lírikus zseni más utakon, így negatív irányban is, fejlesztheti egyéniségét, ösztönösen önállóságának veszélyeztetett csíráját védi, mikor tüntető szitokkal, nagyzással, túlzó göggel kompromittálja maga előtt a múlt egy-egy apadó maradékát³, melynek henye fontossága csak gátolja egyéni fejlődését: el kell

¹ E kérdéstről összeállítást ad Kardos Lajos, *Budapesti Szemle*. 1916. 472. sz. 106—114; 1.

² A forma pravalenciájáról a gyermek lelkében már szóltam *Magyar Paedagógia*, 1916, 121. l.

³ Rokon, de már az egyénen kívül vetített jelenség, hogy Pontoppidan a dán lírikusokban saját felkívánczó lírikus hajlamait ostorozza (eine Art Liebeshass — mondja Brandes, *Neue Jahrbücher*, 1912, 145. l.)

vernie magától. Természetesen ép ily önző célú mindazon elragadtatás, melyet lírikusok saját hangjukkal rokon műtelemeik felmagasztolására pazarolnak. Petőfi Goethegyűlölete és Bérangerimádása mindkét irányban legjellegzetesebb példa.

Mіндеzt összefoglalva következőkép látjuk a lírikus zseni útját: A tehetség ráeszmél, hogy születési diathézisében lappang olyan fejlődésre képes potenciál, mely valami szociális nővumban gyökereszik, a líra újságigényének kielégítésével kecsegtet és kellő kifejtésében lélekrevelációt (egyéni nővumot) ígér. E felfedezéssel együtt fellép a „noblesse oblige” gondja: kötelességnek érzi a törekvést, hogy a magában elveszendő energiát kifejezetté varázsolja, ösztönösen nagyra kiáltja ki minden lelki rokonát és „ellenségei” leértékelésével is edzi magát feladatára. Minthogy azonban a kifejezés számára egyelőre legyőzhetetlen nehézség, minden lehető pozitív eszközt is fel kell használnia, hogy egyéni érdekességét mégis kifejezhesse. Ezen cél irányában nemcsak örökölt múlttudatának egyénileg regenerált elemeit fogja kikristályosítani, hanem az idegen gesztusokat is e szempontból választja ki és természetesen ez is az egyetlen pont, ahol ezt egyénisége veszélye nélkül teheti. Ettől a fejlődési foktól fogva oly gyakran figyelték már meg a költő kibontakozását, és ugyanitt minden lírikus fejlődése oly „külön eseté” egyenesül, — hogy mellőztük a probléma további fejtegetését.

Amit még a jóhiszeműség ellen szoktak felhozni, a póz és modorosság vádjai, egyszerűbben magyarázhatók. Ama lélektelen, üresen mozgó témák, melyek a fejlődés későbbi fokozataiban minden lírikusnál többé-kevésbé felfedezhetők, lélektanilag aligha jelentenek egyebet, mint hogy a költő belső kényszer híján is él, tehát visszaél egyéniségével, mikor ezt végre megtalálta és kifermálta. Gépies mozgásreflexek ezek, melyeket hajtott és hajtó mozdulat között erőltlenül tesz, mint a lendítőkar, mert örvend aktivitásának és ez öröm kielését erősítő gyakorlásnak érzi. — De persze ép e pontnál lehetetlen — ma legkevésbé — a pénzértírás szempontját tekinteten kívül hagyni.

IV.

Lehetséges tehát, hogy a modernjeink ellen felhozott főbenjáró vádak jogosulatlanoknak bizonyuljanak. Az utánzásnak és modorosságnak vannak tipikusan kényszerű esetei. Az a formai és tartalmi nehézkesség is, mely a szimbolizmus kényszerelvéig megy, lehet pusztán a tipikusan lírikus korhangulatnak, az ehhez képest fokozottabb lírai újságigénynek és a lírikus lélek ilyen körülmények közt aktívabbá kényszerülő elkülönbözési erejének a természetes következménye. Azt is, hogy ilyenféle nyilvánulás eddig nem volt irodalmunkban, megmagyarázná a körülmény, hogy mindaddig az összetevő tényezőknek a lírára ily szerencsés együttese is példátlan volt.

Mihelyt a lírai nehézkesség s tipikus külsősége, a szimbolizmus, „oly jelenség, melyet az újjal viselős lélek mindég provokál és költőivé jogosít, úgy szintén: mihelyt az egyéniségfejlesztés kívülről befelé ható iránya ép oly természetes, mint a belülről induló, — meg van oldva a szimbolikus korok és e korok költőinek járványszerű fellépése is. A sokszor felhangzott vád, hogy a kifejezési mód csak mint külső divat ragad át, arra helyesbítendő, hogy csak az újságigénynek fellépte lehet „divat”, — értsd: a korban rejtőző szükséglet. Maga a szimbólum — lírai koroknál, katexochén lírikusoknál — csak az újatfelfedezés kényszerű járuléka és — áruló jele. E szerint nem lehetetlen hogy Verlaine, Moréas, Ghil egyidőben egymás mellett őszinte lírikusok voltak (nem vizsgálhatom, hogy azok voltak-e) és Ady is lehet jóhiszemű, bár látszólag egy előtte Francia- és Németországban (Stefan George!) lezajlott mozgalom „felvevője”. Már Goethe tud az egyszerre több egyénből előtörő, a levegőben lebegő, ős idők folyamán megérlelt képzetekről és gondolatokról¹). Mindenesetre nálunk sok szimbolista költő gyökereit napnál világosabban csak Ady táplálja, semmi egyéb: ezt „kapásból” is megállapíthatjuk.

De a szimbolizmust előidéző lelki, diathezis természetes a szimbolikus korok tagadhatatlan periodicitását is magyarázza. A túlzott lírai érzékenység korait és ebben a zsenik korszerű kvalitásait nem kis mértékben és mint valami vis inertiae provokálja az előző koroknak józan külsőleges, sokszor egyenesen líra-ellenes tendenciája. Viszont a tipikus líraiság természetesen posztulálja a szimbólumot.

Így az összes vádakban semmi sincs, ami eleve és kétségtelen bizonyossággal ellenmondana a most lezárult lírai korszak jóhiszeműségének. Egyenesen és objektíve lehetetlen a jóhiszeműséget bizonyítani, de valamelyes próbája mindenesetre képzelhető. Ha egy költemény „tartalma” — újsága és uralkodó zeneisége épségének megtartásával — más „könnyebb” formáiba nem menthető át, ez a nehézkes affektáltság kényszerű őszinteségét fogja jelenteni. Sajnos felháborodó és felmagasztaló kritikánknak épen arra nem jutott ideje, hogy megállapítsa: micsoda is tulajdonkép minden esetben egyes lírikusaink mondandója; pedig ezt tudni elengedhetetlenül első lépés annak eldöntéséhez, hogy egy lelkiállapot, annak heve vetület-e vagy csak egyszerű elgondolás². Ma ennyi kétségtelen: a most lezárt kor tipikusan lírai volt, jellegzetes szociális újságigénnyel és akadtak lírikusaink, kik alkotásaiknak bizonyos, jellemző vonásaival arra utalnak, hogy a tipikus líra hívó szavára érkeztek és megvolt egyéni újságuk a korszerű líra feladatának vállalásához, mely lírai korszakban kétszeresen súlyos. De ha ez így áll, a lezárult fokozat mindenesetre helyet kér líránk fejlődése történetében.

Egyéneket illetőleg dönteni és ítélni nem tartjuk időszerűnek. Ezt majd csak évek után, elfogulatlanságban fogant elemzések ígér-

¹ Meteoren des literarischen Himmels, s v. Antizipation.

² Az őszinteség ismérveiről v. ö. Croce-Kiss, i h. 47. k. 1.

hetik érett gyümölcsükül. Védelmünk tehát nem magasztalja az újakat, nem mondhatja, hogy személyileg ennyit vagy annyit érnek, csak azt, hogy ezen idegenszerűségi és utánzási perek sem mondanak semmit. Ellenkezőleg; mintha egyes kedvező tünetek inkább modemeink jövője mellett szólanának. Mindenesetre megvan a látászat, hogy a költő-típus fejlődésének ezen, legmodernebb alakulata mai világirodalmunknak és hazánk benne való részvételének *centrális jelensége*¹. Persze a kritikának idővel a személyekig is el kell majd mennie, sőt oly szigorral, minőre talán csak a Kazinczy-féle „istenfik” ellen volt szükség: de alapelv akkor is csak az itt követelt Spinozai lehet: *actiones humanas neque ridere, neque lugere, neque detestari, sed intelligere*.

¹ V. ö. Németországot illetőleg R. M. Meyer, 88. 1.